

REGINA LAUKAITYTĖ

## LIETUVOS BAŽNYČIŲ HUMANITARINĖ PAGALBA 1941-1944 m.

Straipsnyje analizuojama Lietuvos Katalikų, Stačiatikių ir Sentikių Bažnyčių humanitarinė veikla 1941-1944 m. Daroma išvada, kad Bažnyčių veikla nebuvo plataus masto. Išimtis - Sentikių Bažnyčios Centro taryba ir sentikių dvasininkai, 1942 m. rudenį Lietuvos parapijose apgyvendinę apie 5 tūkst. sentikių, kuriuos vokiečiai iškraustė iš repatriantams grąžinamų ūkių.

Humanitarine veikla užsiėmė pavieniai įvairių konfesijų dvasininkai, vienuolynai savo parapijose, kai kurie - ir didesniu mastu. Tai nulėmė keletas priežasčių. Visų pirma 1940-1941 m. sovietų valdžia sunaikino Lietuvoje susiklosčiusią socialinės paramos sistemą - likvidavo gausias lietuvių ir tautinių mažumų labdaros draugijas, nacionalizavo jų išlaikomas įstaigas ir nuosavybę. Prasidėjus vokiečių okupacijai, dėl visuomeninio gyvenimo suvaržymų bei suirutės šios draugijos nebeatnaujino veiklos.

Humanitarinės pagalbos organizavimą okupacinė valdžia patikėjo dviem specialiai įsteigtoms visuomeninėms institucijoms. Viena jų rūpinosi nuolatinių gyventojų, kita - dėl karo aplinkybių šalyje atsidūrusių žmonių poreikiais. Nuo 1941 m. lapkričio pagrindinė socialinės pagalbos organizacija Lietuvoje buvo Savitarpinės pagalbos komitetas. Į Savitarpinės pagalbos Garbės komitetą kartu su valdžios, visuomenės atstovais įėjo Katalikų, Evangelikų reformatų bei liuteronų ir Stačiatikių Bažnyčių vadovai. Tačiau atstovavimas religinėms mažumoms šioje organizacijoje liko formalus, tik katalikų dvasininkai aktyviai įsijungė į jos veiklą: dirbo daugelyje Savitarpinės pagalbos apskričių ir valsčių komitetų, kai kuriems jų vadovavo. Sentikių ir stačiatikių dvasininkai dalyvavo Patikėtinio rusų gyventojų reikalams biuro veikloje. Šis Biuras, okupacinės valdžios įsteigtas 1943 m. kovą, rūpinosi į Lietuvą atvykusiais pabėgėliais iš SSRS, taip pat iš Lenkijos čia perkeltais sentikiais.

**Įvadas.** 1941 m. birželį vokiečiams be didesnių mūšių okupavus Lietuvą, čia beveik nebuvo be pastogės, pragyvenimo šaltinių likusių gyventojų. Vis dėlto netrukus atsirado dešimtys tūkstančių žmonių, kuriems buvo būtina skubi humanitarinė pagalba. Dauguma jų buvo kitataučiai - getuose izoliuoti žydai, į koncentracijos stovyklas uždaryti Raudonosios armijos belaisviai. Atėjus žiemai dėl kuro stokos, nepakankamo aprūpinimo mais-

to produktais pagal korteles labai pasunkėjo pragyvenimas miestuose, tad šalpos poreikiai didėjo. Šiame straipsnyje aptariama, koku mastu gelbstint karo aukas labdaringoje veikloje dalyvavo Bažnyčios (čia nekalbama apie atskirai tyrinėtiną pagalbą žydams).

Tarpukariu pagrindinė rūpinimosi nepasiturinčiais, neigaliais našta Lietuvoje teko gausioms labdaros draugijoms, kurias buvo įsteigusios ir tautinės bei religinės mažumos (1938 m. gyvavo 141 labdaros draugija, iš jų 78 - lietuvių<sup>1</sup>). Jų atidarytas prieglaudas, ligoninės, vaikų darželiai ir pan. biudžeto išmokomis rėmė valstybė, savivaldybės, taip pat savo aukomis - visuomenė. Daugelis labdaros draugijų buvo susijusios su Bažnyčiomis - įvairių konfesijų dvasininkai buvo jų valdybų nariai, įstaigose dirbo vienuolės. Tačiau per du dešimtmečius Lietuvoje susiklosčiusi socialinės paramos organizavimo sistema 1940-1941 m. buvo visiškai sunaikinta - sovietų valdžia likvidavo visas labdaros draugijas, perėmė jų išlaikomas įstaigas ir nuosavybę savo žinion.

Prasidėjus vokiečių okupacijai, dėl visuomeninio gyvenimo suvaržymų bei suirutės minėtos draugijos nebeatnaujino veiklos. Nei Katalikų, nei kitos Lietuvos Bažnyčios neturėjo galimybių atgaivinti senąsias labdaros draugijas arba steigti naujas. Mat vokiečiai neleido atkurti visuomeninių organizacijų ir negrąžino savininkams sovietų valdžios nacionalizuotos jų nuosavybės.

**Katalikų Bažnyčios humanitarinė veikla.** Prasidėjus vokiečių okupacijai, Katalikų Bažnyčios vadovai tikėjosi atnaujinti sovietų valdžios nutrauktą socialinę veiklą. Antai pirmajame vyskupų pasitarime 1941 m. vasarą buvo nutarta: „Atkreiptinas taip pat Klero didesnis dėmesys į vadovavimą labdaros ir socialinei akcijai“<sup>2</sup>. Tačiau okupacinė valdžia prioritetą organizuojant socialinę globą teikė ne bažnytinėms organizacijoms. Šias funkcijas kurį laiką vykdė Lietuvos Raudonasis Kryžius, 1941 m. spalio pabaigoje jas perėmė Vyriausiasis žiemos pagalbos komitetas, netrukus reorganizuotas į Savitarpinės pagalbos Vyriausiąjį komitetą. Pastarasis buvo vienintelė vokiečių okupacijos metais veikusi labdaros organizacija.

Katalikų Bažnyčia vokiečių okupacijos metais neorganizavo platesnio masto labdaros akcijų, tačiau nuo pirmųjų karo dienų vyskupai ragino

<sup>1</sup> Vidaus reikalų ministro 1938 m. sausio 12 d. labdaringomis pripažintų draugijų sąrašas, - LCVA, f. 377, ap. 10, b. 301,1. 1-3.

<sup>2</sup> Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1941 m. rugpjūčio 6-7 d., protokolas Nr. 4, - LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 63,1. 2.

visuomenę jose dalyvauti, atsiliėpė į įvairių organizacijų humanitarinę iniciatyvą. „Praužęs per mūsų šalį karo viesulas duoda mums progos krikščioniškai nuotakai pasireikšti. Yra sudegusių Dievo namų. Daug žmonių liko be pastogės ir duonos. <.. > Reikalaujančius šelpkime kuo kas galime: piniginėmis aukomis, rūbais, maistu, padėdami darbu, paskolindami gyvulių ir padarfgjų. Parodykime, kad visi esame broliai Kristuje”<sup>3</sup>, - pačioje karo pradžioje išleistame Ganytojo laiške rašė Telšių vyskupas Justinas Staugaitis.

1941 m. liepos 10 d. vyskupas V. Brizgys atsiliėpė į Lietuvos Raudonojo Kryžiaus kreipimąsi, prašydamas Kaune gyvenančius kunigus pradėti rinkti aukas nukentėjusiems nuo karo. Liepos 17 d. jis per spaudą paragino dvasininkus dėl to kreiptis į tikinčiuosius, „padvigubinti jų dosnumą nelaimingųjų naudai”<sup>4</sup>. Matyt, toks Bažnyčios aktyvumas užtikrino pirmosios okupacijos laikotarpiu Raudonojo Kryžiaus rinkliavos sėkmę - per 3 savaites buvo surinkta beveik 425 tūkst. rublių (daugiausia aukojo įvairios įstaigos, įmonės, tarp jų buvo arkivyskupo Juozapo Skvirecko ir Jėzuitų ordino aukos po 2 tūkst. rub., kelių kunigų surinkti pinigai)<sup>5</sup>.

Artėjant žiemai, vyskupai atsiliėpė į Žiemos pagalbos komiteto prašymą paremti jo rengiamas akcijas ir paragino klebonus surengti rinkliavas bažnyčiose<sup>6</sup>.

Matyt, karo suirutėje buvo nemažai pavienių iniciatyvų, kuriamos įvairios organizacijos. Pavyzdžiui, Kaišiadorių vyskupijos kancleris Stanislovas Kiškis vokiečių okupacijos pradžioje ėmė vadovauti apskrities Nukentėjusiems nuo karo šelpti komitetui, kuris ne tik rūpinosi gyventojų aprūpinimu, bet ir organizavo sužeistų raudonarmiečių ligoninę (iki rugsėjo joje gydyta apie 200 karių, kurie vėliau buvo išvežti į Kauno V forte įrengtą koncentracijos stovyklą)<sup>7</sup>.

1941 m. rudenį okupacinei valdžiai įsteigus Savitarpinės pagalbos organizaciją, katalikų dvasininkai aktyviai dalyvavo jos komitetų veikloje. Savitarpinės pagalbos veiklą gana detalai yra tyrę Bronius Vaitkevičius ir

<sup>3</sup> Vyskupo J. Staugaičio 1941 m. liepos 12 d. Ganytojo laiškas, - ten pat, 1.16.

<sup>4</sup> Gerbiamiesiems Kaimo arkivyskupijos bažnyčių klebonams ir kuratams, - *Į Laisvę*, 1941, liepos 17, p. 4.

<sup>5</sup> Visuomenės auka Liet. Raud. Kryžiui, - *Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinios*, 1941, Nr. 1, p. 2.

<sup>6</sup> Generalinio vikaro 1941 m. lapkričio 21 d. raštas dekanams, - LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 162, 1. 8; Gerb. Telšių vyskupijos Dvasiškijai, - *Žemaičių žemė*, 1941, Nr. 23, p. 6.

<sup>7</sup> S. Kiškis, Aš padarysiu jus žmonių žvejais, Kaišiadorys, 1994, p. 22-29.

Gražina Stanionytė-Zujienė<sup>8</sup>. Ši veikla taip pat aptariama šios organizacijos Vyriausiojo komiteto pirmininko prof. Igno Končiaus ir jo sūnaus Algirdo atsiminimuose<sup>9</sup>. Visi minėti autoriai labai pozityviai vertino Savitarpinės pagalbos veiklą; G.Stanionytės-Zujienės nuomone, ji pratęsė Raudonojo Kryžiaus darbą. „Akivaizdu, jog LRK nebuvo sunaikintas, reorganizuotas ar sustabdytas jo veikimas“, - rašė autorė. Ji teigė, kad iki okupacijos pabaigos Raudonasis Kryžius veikė vieno Savitarpinės pagalbos padalinio - Sveikatos globos valdybos skyriaus - pavadinimu<sup>10</sup>. Su tokia nuomone vargu ar galima sutikti, nes Savitarpinė pagalba nevykdė pagrindinio tarptautinio Raudonojo Kryžiaus uždavinio - teikti pagalbą „kovojančių kariuomenių sužeistiesiems, sergantiesiems ir belaisviams“<sup>11</sup>. Būtent Lietuvoje buvusiomis belaisvių stovyklomis, kuriose žuvo apie 170 tūkst. žmonių<sup>12</sup>, Savitarpinė pagalba nesidomėjo, nors jos vadovai negalėjo nežinoti apie padėtį jose ir tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pastangas nuo 1935 m. inspektuoti koncentracijos stovyklas, siųsti į jas maisto ir medikamentų<sup>13</sup>.

Savitarpinės pagalbos Vyriausiąjį komitetą 1941 m. lapkričio 8 d. įkūrė vokiečių okupacinė valdžia<sup>14</sup>. Komitetas buvo pirmojo generalinio tarėjo žinioje, jis paskyrė pirmininku pulkininką leitenantą Motiejų Naujoką, šis kartu su Algirdu Vokietaičiu - Lietuvos nacionalistų partijos veikėju - parengė šios įstaigos Statuto projektą. Nuo 1942 m. pradžios komitetui vadovavo Kauno VDU chemijos profesorius Ignas Končius, sovietų valdžios kalintas, tik vokiečių okupacijos pradžioje išvaduotas iš kalėjimo.

Komiteto būstinė buvo Kaune, tačiau veikla apėmė ir Vilniaus kraštą. Savitarpinės pagalbos komitetai susikūrė visose apskrityse ir daugelyje valsčių. Skirtingai nuo Raudonojo Kryžiaus skyrių, kuriuos tarpukariu

<sup>8</sup> B. Vaitkevičius, Prof. Ignas Končius - Savitarpinės Pagalbos vadovas (1942-1944), - *Žemaičių praeitis*, t. 8, Vilnius, 1998, p. 302-307; G.Stanionytė-Zujienė, Dr. Vladas Ingelevičius ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus veikla vokiečių okupacijos metais, - *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 1 (11), p. 130-148.

<sup>9</sup> I.Končius, Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija 1941-1944, - *Lietuvos istorijos metraštis*, 1998 metai, Vilnius, 1999, p. 325-373; G.Zemlickas, Profesorius Ignas Končius - fizikas, etnologas, žemaitis, - *Mokslo Lietuva*, 2004, Nr. 10, p. 14-15.

<sup>10</sup> G.Stanionytė-Zujienė, Dr. Vladas Ingelevičius..., p. 139.

<sup>11</sup> Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos įstatymas, - *Lietuvos Raudonasis Kryžius 1938 metais*, Kaunas, 1939, p. 32.

<sup>12</sup> C.Dieckmann, Karo belaisvių žudymas, -C.Dieckmann, V.Toleikis, R.Zizas, Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje, Vilnius, 2005, p. 42.

<sup>13</sup> J.C.Favez, The Red Cross and the Holocaust, Cambridge, 1999, p. XTV-XXVII.

<sup>14</sup> G.Stanionytė-Zujienė, Dr. Vladas Ingelevičius..., p. 135.

organizavo gydytojai, pagalbos komitetus steigė vietos valdžios atstovai. Juose, be valdininkų, dirbo parapijų klebonai, gimnazijų kapelionai, kiti inteligentai (mokytojai, gydytojai, agronomai ir pan.). Komitetai labai sėkmingai organizavo rinkliavas, mat didžioji dalis aukų būdavo skiriama vietos gyventojams. Vyriausiasis komitetas surinkdavo maždaug 4 mln. markių metinį biudžetą<sup>15</sup>.

I 1941 m. lapkritį sudarytą Savitarpinės pagalbos Garbės komitetą kartu su visais generaliniais tarėjais, Lietuvių nacionalistų partijos vadu majoru L. Virbicku, Vilniaus ir Kauno universitetų rektorais bei kitais žinomais asmenimis įėjo Katalikų, Evangelikų ir Stačiatikių Bažnyčių vadovai: Kauno arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas ir arkivyskupas Pranciškus Karevičius, Evangelikų reformatų kolegijos pirmininkas Petras Variakojis, Evangelikų liuteronų konsistorijos prezidentas kunigas Erikas Lejeris, Lietuvos stačiatikių vyskupijos tarybos pirmininkas protojerėjus Eustachijus Kaliskis<sup>16</sup>. Garbės komitete nebuvo sentikių atstovo, mat šios Bažnyčios Centro taryba buvo atkurta tik 1942 m. kovo mėn.

Garbės komitetas, matyt, tebuvo reprezentacinis, įtakos Savitarpinės pagalbos veiklai neturėjo. Vis dėlto svarbiausių Lietuvos Bažnyčių atstovų dalyvavimas jame rodo šios organizacijos išsipareigojimą rūpintis visų tikybų žmonėmis.

Visus veiklos klausimus sprendė Vyriausiasis savitarpinės pagalbos komitetas, kurį sudarė 9 nariai<sup>17</sup>, jam vadovavo profesorius I.Končius, vicepirmininkas buvo Kauno arkivyskupijos generalvikaras prelatas Kazimieras Šaulys; jis ir tarpukariu buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyriausiosios valdybos narys. Kaip minėta, daugelio miestų, apskričių, valsčių Savitarpinės pagalbos komitetuose dirbo katalikų dvasininkai (antai Kauno apskrities komiteto pirmininkas nuo 1942 m. buvo Ignas Česaitis, vicepirmininkas - Juozas Dagilis, Vilniaus miesto komiteto narys buvo Pranas Bieliauskas, Švenčionių apskrities komiteto narys - Gimžauskas, Ignalinos valsčiaus - N.Vaišutis, Alytaus apskrities - J.Šalčius, Eišiškių - J.Saulius, Skuodo valsčiaus komiteto pirmininkas buvo gimnazijos kapelionas Jankauskas, Žemaičių Naumiesčio komiteto propagandos skyriui vadovavo kapelionas D.Kenstavičius, Radviliškio miesto komitetui - kapelionas Razminas, Prienų - Juozas Liutkevičius, Ariogalos valsčiaus komiteto reikalų

<sup>15</sup> I.Končius, Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija., p. 333.

<sup>16</sup> Vyr. sav. pagalbos komiteto atsišaukimas. Tautiečiai!, - *Savitarpio pagalbos žinios*, 1941, Nr. 1, p. 1; tas pats: *Naujosios Biržų žinios*, 1941, Nr. 17, p. 2.

<sup>17</sup> I.Končius, Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija., p. 353-354.

vedėjas - Pranciškus Bastys, Troškūnų valsčiaus - Antanas Juška, Kurklių valsčiaus - Juozas Katinas, Linkuvos valsčiaus komiteto kasininkas - Jurgis Danys<sup>18</sup> ir t.t.).

Prel. K.Šaulys pareigoms Vyriausiajame savitarpinės pagalbos komitete, matyt, negalėjo skirti daug laiko, - nepavyko aptikti duomenų, kad jis būtų rašęs šios organizacijos laikraščiui, lankęs skyrius, renginius, kalbėjęs radijo laidose, 1941 m. liepą kartu su kitais tuomet dar Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyriausiosios valdybos nariais jis lankėsi pas Kauno karo komendantą (susitikime buvo aptariama pagalba į SSRS išvežtiems politiniams kaliniams)<sup>19</sup>. Vėliau buvo paskelbta pora jo - pirmininko pavaduotojo - pasirašytų potvarkių<sup>20</sup>.

Prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, darbas Savitarpinės pagalbos komitete, susijusiame su vokiečių administracija, Nacionalistų partija, rėmusiame „antisovietinius elementus“ - sovietų valdžios represuotų asmenų šeimas, „baltuosius sukilėlius“, partizanus ir jų šeimas, - buvo traktuojamas kaip nusikalstamas. Lietuvos SSR VRM Centrinio valstybinio archyvo ir jo Kauno filialo darbuotojai parengė pažymą, kurioje tvirtinama, kad Savitarpinės pagalbos komitetas teikė pagalbą vokiečių kariuomenei ir ypač globojo tuos asmenis, kurie kovojo už vokiečių interesus<sup>21</sup>. Ši pažyma buvo prilyginta daiktiniam įrodymui. Tad daugelio pokario metais represuotų kunigų bylose labdaros darbas tapo antisovietinės veiklos įkalčiu, visiškai ignoruojant pozityvų Savitarpinės pagalbos komitetų vaidmenį.

1943 m. rudenį pradėti kurti Lietuvių karių globos komitetai, turėję tikslą aprūpinti fronte esančius vyrus lietuviškais laikraščiais, knygomis ir šiltais drabužiais, rinkti aukas karių šeimoms sušelpsti, sužeistiesiems gydyti ir pan.<sup>22</sup> Šių komitetų veikloje taip pat dalyvavo dvasininkai (pvz., Marijampolės ka-

<sup>18</sup> Žr.: Naujoji Lietuva, 1941, Nr. 128, p. 3; Nr. 146, p. 3; 1942, Nr. 12, p. 4; Nr. 56, p. 2; Žemaičių žemė, 1943, Nr. 4, p. 3; 1944, Nr. 3, p. 3; Tėviškė, 1944, Nr. 1, p. 4; Savitarpinės pagalbos žinios, 1944, Nr. 9, p. 3; Sklandus darbas. Ariogala, - *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1943, Nr. 17/18, p. 5; A.Juškos apklausos protokolas, 1949 m. balandžio 27 d., - LYA, f. K 1, ap. 58, b. P16972 LI, I. 26; J.Katino apklausos protokolas, 1948 m. spalio 21 d., - ten pat, b. 41112/3, I. 37-38; J.Danio 1949 m. vasario 28 d. apklausos protokolas, - ten pat, b. 41087/3, I. 30.

<sup>19</sup> Lietuvos Raudonojo Kryžiaus delegacija pas Feld-Komendantą, - *Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinios*, 1941, Nr. 1, p. 1.

<sup>20</sup> Žr.: Savitarpinės pagalbos žinios, 1943, Nr. 15/16, p. 4, 6.

<sup>21</sup> Pažyma apie „Lietuvos generalinės srities Savitarpinės pagalbos“ organizaciją, - LYA, f. K 1, ap. 58, b. P 16972 LI, I. 185-188.

<sup>22</sup> V. V., Marijampolės karių globos komitetas ir jo veikla, - *Ateitis*, 1944 m. kovo 13 d.,

rių globos komitetui, kuriame dirbo net 17 žmonių, vadovavo kunigas Pijus Dambrauskas<sup>23</sup>), dovanas kariamams siuntė vienuolijos<sup>24</sup>.

Nors ir neinicijuodama savarankiškos plataus masto socialinės veiklos, Katalikų Bažnyčia daug prisidėjo prie vargo mažinimo. Pasak Savitarpinės pagalbos vadovo I.Končiaus, daugiausia šiai organizacijai aukojo darbininkai ir tarnautojai, mažiausia - ūkininkai (gauta apie 30 procentų planuotų lėšų)<sup>25</sup>. Tačiau ūkininkai daug aukojo rinkliavose, kurios nuolat vykdavo Lietuvos bažnyčiose panašiais tikslais. Antai kasmet buvo renkami pinigai politinių kalinių bei tremtinių, žuvusiųjų, nepasiturinčioms šeimoms ir pan. Surinktomis sumomis būdavo sušelpiami savi parapijiečiai, neturtingi moksleiviai, dalis lėšų siunčiama kurijoms. Be to, ūkininkai aukojo vien bažnytiniais poreikiams: maisto produktų ir pinigų dvasinių seminarų, kurių išlaikymui, misijoms Rusijoje, katalikų akcijai; 1943-1944 m. rinktos aukos Antrajam eucharistiniam kongresui, įvairiems fondams. Dėl šaltinių stokos sunku pasakyti, kiek parapijose organizuotos šalpos mastas prilygo Savitarpinei pagalbai.

Vokiečių okupacijos pradžioje savo namus atkūrė vyrų ir moterų vienuolijos, jos mėgino atnaujinti prieš metus nutrauktą socialinę veiklą. Daug vienuolių grįžo į savo darbo vietas prieglaudose, mokyklose, darželiuose ir pan. Vyrų vienuolynai, turėję pajamų iš bažnytinių apeigų, nevengė labdaros. Antai Panevėžio marijonų bažnyčia per penkis 1944 m. mėnesius šeimų šalpai išleido beveik 8684 markes<sup>26</sup>. Kauno saleziečiai, turėję galiybę lankytis bažnytkaimiuose su misijomis, rekolekcijomis ir atsigabenti maisto produktų, jais dalijosi su miesto inteligentais<sup>27</sup>.

Panašiai didesniu ar mažesniu mastu šalpa rūpinosi daugelis klebonų, kapelionų, vienuolių. Antai Kauno bažnyčių kunigai Vincentas Mieleška, J.Dagilis, Feliksas Kapočius, Sadauskas rinkdavo maisto produktus Kauno kalėjime kalintiems politiniams kaliniais; produktus ten pristatydavo kapelionas Juozas Stankūnas. Viskas patekdavo į „bendrą katilą“, nes asmeniškai ką nors perduoti buvo draudžiama<sup>28</sup>.

<sup>23</sup> Ten pat.

<sup>24</sup> Padėka, - *Žemaičių žemė*, 1944, Nr. 3, p. 6. 254-F bataliono kariai dėkojo už dovanas, sveikinimus, be kitu, ir Pažaislio kazimierietėms.

<sup>25</sup> B.Vaitkevičius, Prof. Ignas Končius - Savitarpinės pagalbos vadovas (1942-1944)... p. 303.

<sup>26</sup> Vienos bažnyčios socialinė veikla, - *Panevėžio apygardos balsas*, 1944, Nr. 22, p. 4.

<sup>27</sup> B.Krištanavičius, T.Stasys Rimkevičius, - *Laiškai lietuviams*, 1976, Nr. 6, p.191.

<sup>28</sup> VMieleškos 1947 m. kovo 13 d. apklausos protokolas, - LYA, f. K 1, ap. 58, b. 20234/3,1. 32.

Okupacijos metais atsiradus šiltinės epidemijos židinių, Vyriausioji sveikatos valdyba buvo įtraukusi Katalikų Bažnyčią į sanitarinį švietimą: išsiuntinėjo vyskupijų kurijoms brošiūras, lapelius apie užkrečiamąsias ligas su prašymais išdalyti juos parapijoms, kad kunigai „galėtų liaudyje vesti sveikatos propagandą, kaip iš sakyklų, taip ir sueidami su parapijiečiais“<sup>29</sup>. Parapijų namuose, bažnyčių šventoriuose prašoma iškabinti plakatus apie dėmėtąją šiltinę<sup>30</sup>. Metropolijos kurija į prašymus atsiliėpė - paragino kunigus įspėti žmones, kad jie be būtino reikalo nelankytų ligonių, vengtų užkrėstų namų ir pan.<sup>31</sup>

Antrojo pasaulinio karo metais Lietuva sulaukė Vatikano humanitarinės pagalbos. 1942 m. vasarą buvo gauta palyginti nedidelė popiežiaus Pijaus XII auka nukentėjusiems nuo karo Liedavos tikintiesiems sušelpinti - 24 727 reichsmarkių (panašaus dydžio ji buvo suteikta ir kitų okupuotų kraštų Bažnyčioms). Arkivyskupas ją padalijo visų vyskupijų ordinarams, 2 tūkst. skyrė neturtingiems Kauno tarpdiecezinės seminarijos alumnams, po 1 tūkst. - neturtingiems VDU studentams ir Kauno vidurinių mokyklų moksleiviams, 2227 reichsmarkių - pavargėliams ir našlaičiams<sup>32</sup>. Įdomu, kad vokiečių okupacijos metais Lietuvos bažnyčiose vėl pradėtas rinkti vadinamasis „švento Petro skatikas“, t. y. aukos Šventajam Sostui. Pavyzdžiui, Panevėžio vyskupijoje ši rinkliava atnaujinta 1942 m. rudenį<sup>33</sup>.

**Kitų Bažnyčių humanitarinė veikla.** Tautinių mažumų labdaros draugijos 1940-1941 m. taip pat buvo likviduotos ir vokiečių okupacijos metais veiklos nebeatnaujino. Būtent jų padėtis, karo metais atsiradę demografiniai pokyčiai kėlė daugiausia problemų. Be žydų, didžiausia paramos reikalaujanti grupė Lietuvoje vokiečių okupacijos metais buvo rusai.

Jau karo pradžioje Lietuvoje atsirado nemažai rusų karo belaisvių stovyklų, ligoninių. Žmonių mirtingumas jose buvo didelis, vokiečiai neskyrė pakankamai lėšų belaisviams išlaikyti. Per pirmuosius okupacijos metus dauguma karo belaisvių buvo išgabenta darbams į Vokietiją arba mirė, ta-

<sup>29</sup> Sanitarinio švietimo vedėjo K.Griniaus 1941 m. gruodžio 11 ir 16 d. raštai Kauno metropolitui ir Panevėžio vyskupui, - LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 290,1. 2; f. 1650, ap. 1, b. 80,1. 68.

<sup>30</sup> K.Griniaus 1942 m. kovo 10 d. raštas Panevėžio vyskupijos kurijai, - LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 80,1. 30.

<sup>31</sup> Generalinio vikaro K.Saulio 1941 m. gruodžio 15 d. aplinkraštis dekanams, - ten pat, f. 1671, ap. 5, b. 290,1. 3.

<sup>32</sup> K.Šaulio 1942 m. rugpjūčio 19 d. raštas arkivyskupui M.Reiniui, - LVIA, b. 135,1. 7.

<sup>33</sup> Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1942 m. spalio 24 d., protokolas; Anykščių, Pasvalio dekanų, Raguvo klebono raštai kurijai 1944 m. kovo 30, vasario 11, 25 d., - LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 174,1. 9; b. 492,1.15, 30, 8.

čiau šelptinų rusų skaičius nemažėjo, nes jau nuo 1942 m. į Lietuvą pradėjo plūsti pabėgėliai iš SSRS. Rusų apgyvendinimo Lietuvoje karo bei pokario metais statistinius duomenis, socialinę padėtį tyrė Nastazija Kairiūkšytė<sup>34</sup>. Jos duomenimis, Lietuvoje rusų pradėjo daugėti 1942 m. pabaigoje, nes traukdamiesi iš SSRS vokiečiai evakavo ne tik karo belaisvius, bet ir civilius gyventojus. Oficialiai vokiečiai juos vadino karo pabėgėliais, tačiau, autorės nuomone, tai buvo iš fronto veiksmų zonos ir kitų vietų prievarta išskeldinti žmonės, daugiausiai šeimos<sup>35</sup>. Evakuotieji buvo paskirstomi po visas Lietuvos apskritis, apgyvendinami pas ūkininkus, kurie privalėjo aprūpinti juos būstu, maitinti. Dauguma pabėgėlių buvo nedarbingi, bet arbeidsamtas vertė juos įsidarbinti (Lietuvoje jie dirbo žemės ūkyje, durpynuose, miškuose, pramonės įmonėse, taisė kelius ir kt.), siuntė į priverstinius darbus Vokietijoje<sup>36</sup>.

Kita, daug mažesnė, be teisių ir beveik be pragyvenimo šaltinių šalyje atsidūrusi rusų grupė buvo sentikiai. Kaciai vykdydami etninį valymą, apie 9 tūkstančius jų 1941 m. perkėlė iš Lenkijos, Suvalkų ir Seinų apskričių. Lietuvos SSR valdžia apgyvendino juos repatriavusių vokiečių ūkiuose. Tačiau 1942 m. rudenį pradėjus grąžinti repatriantus atgal, sentikius nutarta apgyvendinti pas Lietuvos rusus valstiečius. Anot Arūnės Arbušauskaitės, analizavusios perkėlimo aplinkybes, generalinis komisaras Adrianas Rentelnas stengėsi sentikius perkelti jų pačių rankomis. Svarbus vaidmuo skirtas Sentikių Bažnyčios Centro tarybai, kuri susipažino su visų šeimų padėtimi, sudarė perkėlimo planus, grafikus, rūpinosi maisto kortelėmis ir pašalpomis, įsipareigojo palaikyti rimtį ir drausmę perkėlimo metu ir kt. Tad 1942 m. rugsėjo-spalio mėn. apie 5 tūkst. žmonių antrą kartą buvo iškraustyti, dauguma jų apsistojo sentikių parapijose<sup>37</sup>. Dvasininkams teko rūpintis, kur atvykusias šeimas apgyvendinti, spręsti konfliktus ir pan.

1943 m. kovą perkeltų sentikių ir pabėgėlių reikalus tvarkyti perėmė vokiečių iniciatyva Kaune įkurtas Patikėtinio rusų gyventojų reikalams Lietuvos generalinėje srityje biuras (analogiški biurai įsteigti Estijoje ir Latvijoje). Apskirtyse, valsčiuose buvo organizuojamas patikėtinių pabėgėlių reikalams („pabėgėlių punktų“) tinklas, 1944 m. įkurdinta keletas iš

<sup>34</sup> N. Kairiūkšytė, Vokiečių atvežti rusai Lietuvoje II pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais, - *Lietuvos istorijos metraštis*. 1992, Vilnius, 1994, p. 145-150.

<sup>35</sup> Ten pat, p. 146.

<sup>36</sup> Ten pat, p. 149-150.

<sup>37</sup> A. Arbušauskaitė, Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį, Klaipėda, 2002, p. 166-170.

Rusijos evakuotų rusų vaikų prieglaudų, atidaryta 10 pradinių mokyklų<sup>38</sup>. Kai kurie stačiatikių ir sentikių dvasininkai buvo įtraukti į Biuro veiklą, ėjo patikėtinių valsčiuose ir kt. pareigas. Bažnyčios buvo įsipareigojusios paremti pabėgėlius: pirmojoje Lietuvos rusų konferencijoje, vykusioje 1943 m. lapkričio 17 d., nutarta vieną mėnesio sekmadienį organizuoti parapijose rinkliavas pabėgėlių naudai<sup>39</sup>.

Sugrįžus sovietų valdžiai, sentikių bei stačiatikių dalyvavimas Biuro veikloje tapo įkalčiu jų baudžiamosiose bylose, panašiai kaip katalikų kunigų darbas Savitarpinėje pagalboje.

Iki Biuro įsteigimo humanitarinę pagalbą Lietuvoje atsidūrusiems rusams mėgino organizuoti ir pavieniai asmenys. Susiklosčius geriems Lietuvos stačiatikių vyskupijos vadovų santykiams su okupacine valdžia, į karo belaisvių lagerius buvo įleidžiami šventikai. Vokiečiai, suprantama, buvo suinteresuoti jų antibolševikine agitacija, tuo tarpu šventikai turėjo galimybę tenkinti ne vien dvasinius, bet ir materialinius belaisvių poreikius. Antai Vilniaus arkangelo Mykolo cerkvės klebonas Antonijus Kerkovičius, lankęsis Vilniaus karo belaisvių ligoninėje ir lageryje (iš viso juose buvo apie 6000 žmonių), 1941 m. rudenį rinko drabužius, avalynę iš savo parapijiečių ir net katalikų. Kadangi miesto gyventojams patiems stigo maisto, jis kreipėsi į stačiatikių ir sentikių šventikus, prašydamas jo atgabenti iš kaimo. Parapijos į šį raginimą atsiliepė, surinko ir atgabeno nemažai produktų<sup>40</sup>.

Tokių iki šiol nežinomų humanitarinės pagalbos pavyzdžių neabejotinai buvo daugiau, nes pamaldos lageriuose buvo laikomos iki pat karo pabaigos. Iniciatyvos ėmėsi ir stačiatikių, ir sentikių dvasininkai. Antai Reistaniškių sentikių parapijos parapijiečiai šventikui paraginus teikė maisto netoli kaimo įrengtai belaisvių stovyklai, taip pat kalintiesiems Zarasuose<sup>41</sup>.

Savitarpinė pagalba neišskyrė ypatingų dėl karo aplinkybių Lietuvoje atsiradusių žmonių poreikių, juos tenkino okupacinė valdžia. Tačiau ir savi

<sup>38</sup> А.Ставровский, Дорогие соотечественники!, - *Вестник Бюро поверенного по делам русской населения Литовской генеральной области*, 25 октября 1943 г., р. 1; О собрании начальников окружных отделов Бюро Поверенного [...], - *ten pat*, 30 мая 1944 г., р. 4.

<sup>39</sup> Первая русская конференция в Литве, - *ten pat*, 25 ноября 1943 г., р. 2.

<sup>40</sup> A.Kerkovičius 1941 m. spalio 23 d. raitas klebonams, šventiko Piotro Pankratjevo 1946 m. rugsėjo 7 d. apklausos protokolas, - LYA, f. K 1, ap. 58, b. P 16563 LI, 1.169, 91.

<sup>41</sup> Arasto Ivanovskio 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas (Grigorijaus Sapožnikovo ir Gavriilo Bondarevo byloje), - *ten pat*, b. P 15833 LI, 1.121; Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų kolegijos 1947 m. birželio 9 d. teismo posėdžio protokolas, - *ten pat*, 1.192.

kitataučiai piliečiai iki 1944 iri. pavasario neturėjo atskiros sąmatos. Įvairių Bažnyčių vadovai, kaip minėta, buvo įtraukti į jos Garbės komitetą, tačiau nepavyko aptikti duomenų, kad jie būtų organizavę šios svarbiausios labdaros įstaigos lėšų skirstymą savo parapijose. Šias funkcijas atliko pačios Savitarpinės pagalbos padaliniai, jos vadovybei nepritariant skaldymuisi tautiniu pagrindu. „Nebuvo niekur nusiskundimų, kad kurios nors mažumos nariai nebūtų šelpti ir tuo būdu atkrinta mažumų savitarpinės pagalbos organizacinis reikalas. Mažumos tik labiau turėtų remti SP rinkliavas savo aukomis“<sup>42</sup>, - teigė I.Končius 1943 m. lapkritį.

Vis dėlto tautinėms mažumoms organizuojantis neišvengta trinties. Vokiečiams sukūrus minėtą Patikėtinio rusų gyventojų reikalams biurą, jo vadovas Aleksejus Stavrovskis pareikalavo pinigų Lietuvos rusams, taip pat įtraukti jų atstovus į Vyriausiąją ir vietinius Savitarpinės pagalbos komitetus. Pasak I.Končiaus, Vyriausiasis komitetas pasistengė nusikratyti įkyraus rusų reikalų gynėjo, dėl ryšių su gestapu turėjusio prastą reputaciją<sup>43</sup>. Tačiau šaltiniai rodo, kad 1944 m. kovo 1 d. Savitarpinėje pagalboje buvo įsteigta Rusų sekcija, turėjusi pagelbėti nuo karo, gaisro ar ligų nukentėjusiems rusų tautybės žmonėms, - nuolatiniams Lietuvos gyventojams. Šiai sekcijai turėjo atitekti gyventojų skaičiui proporcinga Savitarpinės pagalbos biudžeto dalis<sup>44</sup>. Atskiru susitarimu 1944 m. balandį rusams komitetas išpareigojo išmokėti per metus 100 000 RM<sup>45</sup>. Susitariamas, matyt, pasiektas ne be generalinio komisariato spaudimo. Artėjant frontui, Biuras nesuspėjo gauti visų žadėtų išmokų.

**Išvados.** Vokiečių okupacijos metais Lietuvos Bažnyčios nesiėmė iniciatyvos organizuoti humanitarinę pagalbą platesniu mastu. Tik Sentikių Bažnyčios Centro taryba ir sentikių dvasininkai 1942 m. rudenį Lietuvos parapijose apgyvendino apie 5 tūkst. sentikių, kuriuos vokiečiai iškraustė iš repatriantams grąžinamų ūkių.

Humanitarinės veiklos ėmėsi pavieniai įvairių konfesijų dvasininkai, vienuolynai savo parapijose, kai kurie - ir didesniu mastu. Tai nulėmė kelias priežasčių. Visų pirma 1940-1941 m. sovietų valdžia sunaikino Lietuvo-

<sup>42</sup> Savitarpinės pagalbos antrų metų darbą vainikuoja geresni vaisiai, - *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1943, Nr. 19/20, p. 1.

<sup>43</sup> I.Končius, Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija., p. 364.

<sup>44</sup> Учреждение русской секции местной самопомощи, - *Вестник Бюро поверенного по делам русского населения Литовской генеральной области*, 28 марта 1944 г., p. 4.

<sup>45</sup> Kaip bus šelpiami Lietuvos rusai, - *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1944, balandžio 22, p. 1.

je susiklosčiusią socialinės paramos sistemą - likvidavo gausias lietuvių ir tautinių mažumų labdaros draugijas, nacionalizavo jų išlaikomas įstaigas ir nuosavybę. Prasidėjus vokiečių okupacijai, dėl visuomeninio gyvenimo suvaržymų bei suirutės šios draugijos veiklos nebeatnaujino.

Humanitarinės pagalbos organizavimą okupacinė valdžia patikėjo dviem specialiai įsteigtoms visuomeninėms institucijoms. Viena jų rūpino si nuolatinių gyventojų, kita - dėl karo šalyje atsidūrusių žmonių reikalais. Nuo 1941 m. lapkričio pagrindinė socialinės pagalbos organizacija Lietuvoje buvo Savitarpinės pagalbos komitetas, disponavęs maždaug 4 mln. markių ištekliais. Jo žinioje buvo buvusio Raudonojo Kryžiaus gydymo įstaigos. Komitetui pirmiausia rūpėjo lietuviai (dėl sąsajų su okupacine valdžia negalėjo teikti pagalbos getuose izoliuotiems žydams, neteikė jos ir kitataučiams karo belaisviams, pabėgėliams). Į Savitarpinės pagalbos Garbės komitetą kartu su valdžios, visuomenės atstovais įėjo Katalikų, Evangelikų reformatų bei liuteronų ir Stačiatikių Bažnyčių vadovai. Tačiau atstovavimas religinėms mažumoms šioje organizacijoje liko formalus, tik katalikų dvasininkai aktyviai įsitraukė į jos veiklą: dirbo daugelyje Savitarpinės pagalbos apskričių ir valsčių komitetų, kai kuriems jų vadovavo. Tuo tarpu sentikių ir stačiatikių dvasininkai dalyvavo Patikėtinio rusų gyventojų reikalams biuro veikloje. Šis Biuras, okupacinės valdžios įsteigtas 1943 m. kovą, rūpinosi į Lietuvą atvykusiais pabėgėliais iš SSRS, taip pat iš Lenkijos čia perkeltais sentikiais.

*Įteikta 2006 m. rugsėjo mėn.*

## THE HUMANITARIAN ACTIVITIES OF LITHUANIA'S CHURCHES IN 1941-1944

Dr. Regina Laukaitytė

### Summary

The article analyzes the humanitarian activities of the Catholic, Orthodox, and Old Believers' Churches in Lithuania. The conclusion is made that the activities of the Churches did not have a major scope. An exception was the Central Committee of the Old Believers' Church and its clergy who in the fall of 1942 provided housing in their parishes for about 5 thousand Old Believers, whom the Germans had evicted from farms returned to repatriates.

Individual clergymen of various confessions and monasteries carried out humanitarian activities, some of them even on a major scale. This was determined by several factors. First of all, in 1940-1941 the Soviet authorities destroyed the system of social assistance that had developed in Lithuania by liquidating the numerous charity associations formed by Lithuanians and national minorities and nationalizing the institutions and property they supported. At the start of the German occupation these associations did not renew their activities due to the restrictions on public life and the existing chaos.

The German authorities in Lithuania assigned the organization of humanitarian assistance to two especially established public institutions. One of them cared for the permanent population while the other for the needs of the people who came to the country due to the circumstances of the war. From November 1941 the main organization for social assistance was the *Savitarpinės pagalbos komitetas* [Mutual Assistance Committee] (SPG). The leaders of the Catholic, Evangelical Reformation as well as Lutheran and Orthodox Churches along with representatives of the government and society were included in the Honor Committee of the SPG. However, the representation of the religious minorities in this organization was nominal, only Catholic priests actively participated in its activities. The priests worked in many of the district and local SPGs even leading some of them. The clergy of the Orthodox and Old Believers' Churches participated in the activities of the *Patikėtinis rusų gyventojų reikalams biuras* [Agent Bureau for the Affairs of the Russian Population], This bureau, established in March 1943, cared for the refugees arriving in Lithuania from the USSR as well for the Old Believers transferred from Poland.

Regina Laukaitytė - humanitarinių mokslų daktarė.

Lietuvos istorijos institutas, XX amžiaus istorijos skyrius, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

El. paštas: laukaityte@istorija.lt.